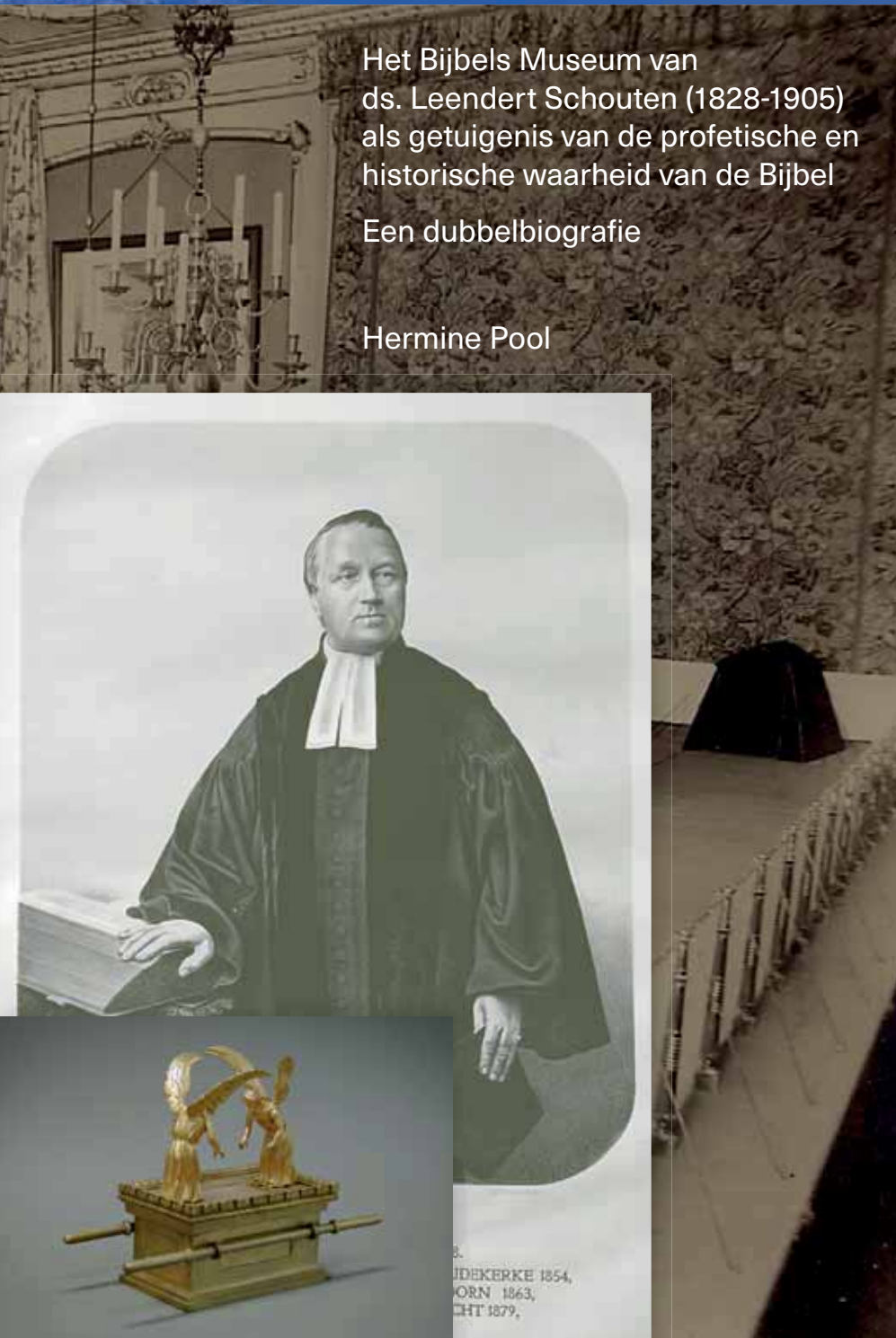

Soli Deo Gloria

Het Bijbels Museum van
ds. Leendert Schouten (1828-1905)
als getuigenis van de profetische en
historische waarheid van de Bijbel

Een dubbelbiografie

Hermine Pool

3.
DEKERKE 1854,
ORN 1863,
HT 1879,

Soli Deo Gloria

Het promotieonderzoek dat ten grondslag ligt aan dit boek is mede mogelijk gemaakt door het programma Museumbeurzen (looptijd van 01/08/2016 tot 01/06/2019) van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).
Projectnummer 333-54-011

Deze publicatie kwam tot stand met financiële steun van het
Rita en Rudolf Boon-Schillingfonds
Museum Catharijneconvent
Museum Ons' Lieve Heer op Solder
Stichting Sormani Fonds

Soli Deo Gloria

Het Bijbels Museum van
ds. Leendert Schouten (1828-1905)
als getuigenis van de profetische en
historische waarheid van de Bijbel

Een dubbelbiografie

Hermine Pool

Voor mijn ouders
in liefdevolle herinnering

Aaltje Hermina Pool-Smit
Amsterdam 15 februari 1930
Bentveld 3 juli 2013

Gerardus Pool
Zandvoort 8 augustus 1929
Bentveld 1 december 2013

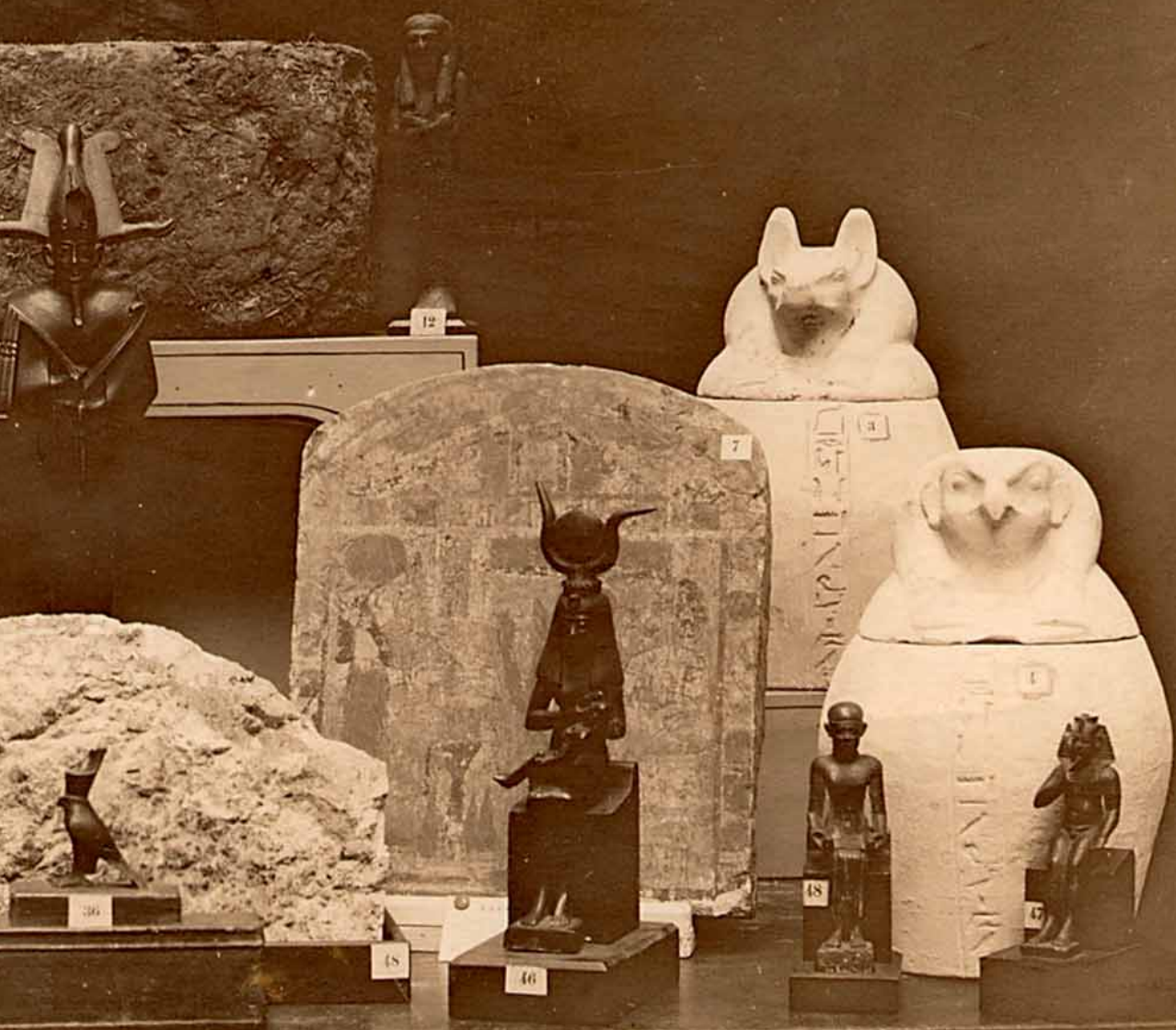
INHOUD	6	<u>3 Zending, de eindtijd en het Heilige Land</u>	50
INLEIDING	13	1 Het verlangen naar de eindtijd en de zending onder de Joden	50
1 Het Bijbels Museum van ds. Leendert Schouten in de negentiende eeuw: een geordende verzameling met een religieuze praxis	15	2 De London Society for Promoting Christianity amongst the Jews en de koloniale agenda van Engeland en Pruisen in het Heilige Land	54
2 Het 'Schoutenkabinet' in de eenentwintigste eeuw: musealisering, historisering en de relatie tussen erfgoed en de Nederlandse identiteit	18	Slotbeschouwing	57
3 Musea en kennisoverdracht	22	Hoofdstuk 2	61
4 Religieuze identiteit en de paradox van materieel religieus erfgoed	22	Leven in dienst van het Woord van God	
5 Een negentiende-eeuws tableau: de selectie en presentatie van voorwerpen, hun relatie met mensen en hun biografie en taken	25	Religie in de biografie van ds. Leendert Schouten en dr. Conrad Schick	
6 Een netwerk van 'gelijkgestemden'	29	Inleiding	61
7 Ds. Leendert Schouten en zijn oudste zoon Hubertus Johannes Schouten	30	<u>1 Jeugd en studiejaren van Leendert Schouten</u>	62
8 Opzet en indeling van het boek	31	1 Flora, fauna, boeken en een tafeltheater	62
9 Bronnen	33	2 De ark van het verbond	63
10 Woorden doen ertoe	35	3 De studie der Hebreeuwse oudheden	64
Hoofdstuk 1	39	4 Eltheto en Secor Dabar	66
De negentiende eeuw van ds. Leendert Schouten		<u>2 De dominee-verzamelaar, zijn tabernakeldiensten en de bezoekers van zijn museum</u>	67
De maatschappelijke, theologische en politieke context waarin ds. Leendert Schouten zijn ambt uitoefent en zijn Bijbels Museum vormt		1 Enkel door de genade van God	67
Inleiding	39	2 De orde van dienst	68
<u>1 Geschiedenis, het oude Egypte en het Oosten</u>	41	3 De bezoekers van het Bijbels Museum	71
1 Het verlangen naar geschiedenis	41	4 Soli Deo Gloria	73
2 Het verzamelen van Egyptische oudheden in relatie tot de Bijbel	43	5 De bekering van Joden bij de tabernakel	74
3 Het verlangen naar het Oosten	44	<u>3 Dr. Conrad Schick en zijn terugblik op 50 jaar leven en werken in Jeruzalem</u>	77
<u>2 Kerk en theologie</u>	46	1 Wandelen met God	77
1 Kerkelijke kwesties: de toga, de evangelische gezangen en dr. Abraham Kuyper	46	2 Pilgermission St. Chrischona	78
2 Theologische richtingensrijd en de historisch-kritische exegeese	48	3 Een Bruderhaus in Jeruzalem	78
		4 Het Land van de Bijbel	79
		<u>4 Dr. Conrad Schick en het toekomstig Koninkrijk van God op aarde</u>	82
		1 Het Vredesrijk	82
		2 Het Jeruzalemsyndroom	82

3	Jeruzalem zal roepen van diep onder de grond	83	4	<u>De tabernakel van ds. Leendert Schouten te midden van andere modellen en geleerde werken</u>	105
	Slotbeschouwing	84	1	Boeken over de tabernakel in het Engels, Frans, Duits en Nederlands	105
	Hoofdstuk 3	87	2	Modellen van de tabernakel in Engeland, de Verenigde Staten en Jeruzalem	106
	De strijd om het behoud van de profetische en historische waarheid van de Bijbel		5	<u>Profetische godgeleerdheid en de strijd tegen de moderne theologie</u>	108
	Modellen van de tabernakel en Hebreeuwse oudheden		1	Schouten en de protestantse traditie van de typologische exegese	108
	Inleiding	87	2	Ds. Leendert Schouten en de strijd tegen de moderne theologie	109
	1 <u>De vervaardiging van het model van de tabernakel</u>	89		Slotbeschouwing	112
	1 Topstuk en levenswerk in de pastorie	89		Hoofdstuk 4	115
	2 Utrecht 1849-1854: studie jaren	91		Israël in Egypte	
	3 Koudekerke 1855-1857, Veenendaal 1862-1863 en Apeldoorn-Het Loo 1863-1867	92		Egyptische goden, mummies, sjabti's en een tichelsteen	
	4 Utrecht 1879-1905: internationale bezienswaardigheid	92		Inleiding	115
	2 <u>Ds. Leendert Schouten en de protestantse traditie van modelbouw van Bijbelse oudheden</u>	95	1	<u>De verwerving van de Egyptische oudheden</u>	117
	1 Geleerde reconstructies van de tabernakel en de tempel	95	1	Ruiling, koop en schenkingen in Nederland	117
	2 Joods-christelijke samenwerking	96	2	Aankopen in Parijs	120
	3 <u>De verwerving van de achttiende-eeuwse modellen van Hebreeuwse oudheden</u>	98	3	Aankopen uit Caïro en Berlijn	122
	1 De teloorgang van erfgoed	98	2	<u>De Egyptische collectie beschreven, geordend en herordend</u>	123
	2 De Hebreeuwse oudheden in het Bijbels Museum	99	1	De catalogus van dr. Willem Pleyte	123
	3 Vianen 1858-1863: de tabernakel van Bernard Sebastiaan Cremer	100	2	De Egyptische collectie in de catalogi van Hubertus Schouten	124
	4 Utrecht 1879: de tempel van David Mill	101	3	De presentatie in het Bijbels Museum door ds. Leendert Schouten	126
	5 De hogepriester van Sebald Rau en het tabernakelmodel van David Mill	102	3	<u>De betekenis van het oude Egypte voor dr. Abraham Kuyper en ds. Leendert Schouten</u>	129
	6 Utrecht 1879-1886: overblijfselen van de tabernakel van Emo Lucius Vriemoet	103	1	Dr. Abraham Kuyper over de oude wereldculturen en de algemene genade	129
	7 Ds. Leendert Schouten en het model van de hogepriester van Bernard Sebastiaan Cremer	103	2	Ds. Leendert Schouten over valse goden en de architect van de tabernakel	130
	7			Slotbeschouwing	132

Hoofdstuk 5	135	4	Het Palästina Museum van het Deutsches Evangelisches Institut für Altertumswissenschaft des Heiligen Landes in Jerusalem	163
Het Heilige Land in de pastorie		5	Het Bijbels Museum van het Church Sunday School Institute in Londen	163
Natuurhistorische en archeologische voorwerpen, geografische kaarten, foto's, souvenirs en Joodse ceremoniële voorwerpen		6	La Salle Judaïque in museum het Louvre in Parijs, de collectie van baron Von Ustinov in Jaffa en de Tschinili-Kiöschk in Instanboel	164
Inleiding	135	7	Tentoonstellingen in Engeland en de Verenigde Staten	165
<u>1 De verwerving van voorwerpen uit het Heilige Land</u>	139	8	Een katholiek Jeruzalempanorama	166
1 Betekenisvolle plaatsen in het Heilige Land	139		Slotbeschouwing	167
2 Schenkingen van protestanten werkzaam in het Heilige Land	140	Hoofdstuk 6		171
3 Schenkingen van reizigers naar het Heilige Land	141	De tempel van Jeruzalem en de erfgenamen van het 'ware Israël'		
4 Aankopen bij dr. Conrad Schick	143	De modellen van de tempelberg, Jeruzalem in het jaar der verwoesting door Titus en de tempel van Herodes		
5 Geografische kaarten	146	Inleiding		171
6 Foto's en souvenirs	147	<u>1 De verwerving en vervaardiging van de modellen van de tempelberg, Jeruzalem in het jaar der verwoesting door Titus en de tempel van Herodes</u>		175
7 Joodse ceremoniële voorwerpen	148	1 De aankoop van een belangrijke bezienswaardigheid		175
<u>2 Bijbelse archeologie en afgietsels van archeologische vondsten</u>	150	2 Dr. Conrad Schick en zijn modellen van de tempelberg in Jeruzalem		176
1 Bijbelse archeologie	150	3 Foto's van de modellen van de tempel van Salomo en de tempel van Herodes		178
2 Thanatonsteen	150	4 De modellen van Jeruzalem in het jaar der verwoesting door Titus en de tempel van Herodes		179
3 Steen van Mesa	151	<u>2 Beschrijvingen van de tempelberg door dr. Conrad Schick en ds. Leendert Schouten</u>		185
4 Steen van Siloam	153	1 De Haram al-Sharif en de tempel van Herodes		185
5 Afgietsels van een grafsteen, een kleitablet uit Lachish en zegels, gewichten en munten	154	2 De sachra en het heilige der heiligen		186
<u>3 Ds. Leendert Schouten en zijn tijdgenoten over het Heilige Land</u>	154	3 Mohammed, de Eben Sjatija, Salomo, Nebudkadnessar en Jezus		186
1 Een heilig land en een heilige stad in de christelijke traditie	154	4 Bewijsplaats voor de Bijbelse waarheid		187
2 Heilig en verwerpelijk	156	5 Vervulling van de Bijbelse profetieën		188
3 De reconstructie van het landschap en de stad	159			
4 De souvenirindustrie	160			
<u>4 Bijbelse verzamelingen en attracties in de negentiende eeuw</u>	162			
1 Een echt Bijbels Museum	162			
2 Lake Chautauqua's Palestine Park in New York	162			
3 De verzameling van rev. William Henry Hechler in Wenen	163			

3	De tempel van Herodes als lieu de mémoire van het Joods-christelijk schisma	190	BIJLAGE 1	226
			Chronologische lijst van vervaardigingen, ruilingen, schenkingen, aankopen en hun herkomst	
1	Archeologisch onderzoek bij de tempelberg	190		
2	Alfred Edersheim en de tempel van Herodes	191	BIJLAGE 2	230
			Catalogus van objecten	
3	Johann Martin Tenz en de tempel van Herodes	192		
4	Flavius Josephus, de verwoesting van de tempel en de erfgenamen van het 'ware Israël'	194	GERAADPLEEGDE BRONNEN	239
			Gebruikte afkortingen	239
			Manuscripten en niet gepubliceerde drukwerken	239
5	Een leerrede over Jesaja 5:1-7	196	Transcriptie van manuscripten van dr. Conrad Schick	243
	Slotbeschouwing	197	Fotoverantwoording	243
			GERAADPLEEGDE LITERATUUR	244
CONCLUSIE		201	SAMENVATTING	256
			SUMMARY	262
EPILOOG		213	DANKWOORD	268
	Anderhalve eeuw Bijbels Museum: over religieuze perspectieven en de identiteit van een museum		REGISTER VAN NAMEN EN ORGANISATIES	272
1	Het Bijbels Museum van ds. Leendert Schouten	214		
2	Het Bijbels Museum van Oudheden van de Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijke Philantropische Inrichtingen	214		
3	Stichting De Bijbelwerkplaats van het Nederlands Bijbelgenootschap en de Katholieke Bijbelstichting	216		
4	Stichting Bijbels Museum en Stichting De Cromhouthuizen	219		
5	Slotbeschouwing	223		

Inleiding

←

Het Bijbels Museum van ds. Leendert Schouten aan de Lange Nieuwstraat 52 in Utrecht, ca. 1896-1904. Foto uit de catalogus van koningin Emma (1904). (ill.1)

1 Schouten H.J. 1886:30; 1895:32-33; 1901:40.

2 Schouten H.J. 1886:30; 1895:32-33; 1901:40 en 42. Brief van G.J.C. Cavaljé aan ds. L. Schouten 25 februari 1867 en nota voor G.J.C. Cavaljé van Jan Corver & Co, 1867. HDC BMLS 1.9.003 en BMLS 1.9.004.

3 *De Heraut* 1867. HDC BMLS 1.9.007.

4 Schouten L. 1891:8.

5 Schouten L. 1891:7.

Levend kruipen de twee torren uit het verzegelde kistje met aarde van de 'berg Moria'. Ze worden bewaard en later ruimhartig bijgezet in de vitrine met insecten in het Bijbels Museum van ds. Leendert Schouten (1828-1905). Helaas verwijzen ze niet direct naar een tekst in de Bijbel, zoals de vier schorpioenen uit Jeruzalem dat doen en de sprinkhanen van de plaag die in 1866 het Heilige Land teistert. In de catalogi van het museum staat vermeld dat de aarde in het kistje afkomstig is van de tempelberg in Jeruzalem. Omdat het uitgraven van aarde op deze berg door de 'Mohammedanen' ten strengste verboden is, heeft het de protestantse bisschop dr. Samuel Gobat (1799-1879) veel moeite gekost de aarde te bemachtigen.¹

De verzegelde brieven en het kistje met het kilootje aarde komen door omstandigheden pas in het voorjaar van 1867 aan in de pastorie in Apeldoorn, waar Schouten op dat moment is beroepen.² Op 26 april van dat jaar schrijft bisschop Gobat in een ingezonden brief in *De Heraut* dat het de moeite meer dan waard is geweest. De aarde, die bestemd is voor het koperen brandofferaltaar in de voorhof van het model van de tabernakel van Schouten, zal immers tot zegen zijn in de hand van deze prediker en een middel om de ogen van vele 'Israëlieten' en 'heidenen' te openen.³

Tijdens de vele diensten met samenzang en gebed bij zijn geliefde tabernakel spreekt Schouten regelmatig over de geestelijke betekenis van het brandofferaltaar. Zoals hij zelf memoreert bij de viering van zijn 40-jarige arbeid bij de tabernakel, zal hij nooit vergeten hoe rabbijn L. te A. en zijn vrouw staan te wenen als zij de aarde van de 'berg Moria' zien.⁴

De bezieling, die Schouten in de vervaardiging van zijn model legt, is voelbaar in elk detail: in de glans van het goud en zilver, in de echtheid van het Syrische geitenhaar, in het acaciahout en in de kleurenpracht van het uiterst verfijnde borduurwerk van het heilige der heiligen. De aarde en stenen in het brandofferaltaar zijn werkelijk afkomstig van de plaats waar ooit de tempel van Jeruzalem stond en Jezus 'onze Zaligmaker' rondliep. Dichter bij 'Gods heiligdom' en de Bijbel kan men niet komen. Niet voor niets roept ds. J.F. van Hoogstraten (1806-1878) als eerste bezoeker al op donderdagmiddag 18 september 1851 uit: "Schouten, nu zie ik dat de Tabernakel een goddelijk gebouw was".⁵

L. SCHOUTEN Hzn.,

geboren te DORDRECHT, 1 Januari 1828.

Predikant bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te KOUDEKERKE 1854,
VIANEN 1857, VEENENDAAL 1862, APELDOORN 1863,
HARDERWIJK 1867, ROTTERDAM 1873, UTRECHT 1879,
Emeritus 1 Januari 1895.

Ds. Leendert Schouten neemt in 1873 het besluit om voortaan op de kansel een toga te dragen. (ill.2, BMA 1262)

6 Leendert Schouten is de tweede zoon van Huibert Schouten (1795-1880) en Johanna van Efferen (1796-1839). Zijn moeder sterft op 8 december 1839. Leendert is dan bijna twaalf jaar oud. Zijn grootmoeder Adriana van Efferen-Arent (1757-1846) ontfermt zich over het gezin. Naast zijn oudere broer Dirk heeft Leendert nog twee jongere zussen, Adriana en Dirgiena Jacoba. Uit het tweede huwelijk van zijn vader met Clasina Hendrika van Duren (1801-1870) wordt in 1846 zijn halfzusje Clasina Huberdina geboren. De Bruijn en Van Schaik 1995:11-12.

7 De Bruijn en Van Schaik 1995:7.

8 Buitenwerf-van der Molen 2007:13.

9 De Bruijn en Van Schaik 1995:7-8, 51, 59. In een artikel in *Hervormd Nederland* (17 april 1976) spreekt prof. dr. M.A. Beek over de collectie van ds. Leendert Schouten als 'een naïeve verering van relikwieën waaraan zelfs een flesje echt Jordaanwater niet ontbrak'. HDC BM NBG 1.06.

10 De Bruijn en Van Schaik 1995:30. Deze anekdote lijkt bevestigd te worden door dr. J.H. Gunning J.Hz. (1858-1940) die in 'Kort Levensbericht van den Ontslapene' schrijft dat koning Willem III Schouten 'een man uit één stuk' heeft genoemd. Gunning 1905:4.

11 Testament van L. Schouten Hzn., Utrecht 27 juli 1883. HDC BMLS 1.1.2.

12 Brief L. Schouten Hzn. aan Abraham Kuyper, Utrecht, 27 september 1880. HDC AK.

1 Het Bijbels Museum van ds. Leendert Schouten in de negentiende eeuw: een geordende verzameling met een religieuze praxis

Leendert Schouten wordt op 1 januari 1828 in Dordrecht geboren in een welgestelde handelsfamilie.⁶ Hij sterft in Utrecht op 14 juni 1905, 77 jaar oud. Zijn leven staat in dienst van het Woord van God en zijn 'Zaligmaker Jezus Christus'. Om die dienst te vervullen staan hem door Gods wil twee middelen ter beschikking: de verkondiging van het evangelie op de preekstoel en de verkondiging van het Woord van God op aanschouwelijke wijze naast zijn model van de tabernakel. In de biografische schets van zijn leven als dominee en verzamelaar wordt Schouten beschreven als een typische representant van de negentiende-eeuwse domineescultuur. De Nederlandse Hervormde Kerk is in die tijd toonaangevend op kerkelijk gebied en haar vertegenwoordigers drukken een krachtig stempel op de Nederlandse samenleving. Dat doen zij niet alleen in de kerk, maar ook in het onderwijs, in charitatieve instellingen, in allerlei verenigingen tot 'nut van het algemeen' en in de letteren.⁷ Predikanten zijn in de tweede helft van de negentiende eeuw opinieleiders, die een vanzelfsprekende positie innemen in het maatschappelijk debat.⁸

In de ogen van zijn biografen De Bruijn en Van Schaik is Schouten geen diepzinnig of oorspronkelijk theoloog, maar wel een man met uitgesproken opvattingen, een hartstochtelijk prediker en een gedreven collectioneur. Zij beschrijven zijn verzameling als een curieuze mengeling van natuurliefde en religieus fetisjisme, bedoeld om godsdienstige gevoelens op te roepen. "Als verzamelaar werd hij gedreven door religieuze motieven en met zijn verzameling wilde hij een religieus doel dienen."⁹

In autobiografische geschriften geeft Schouten veelvuldig uiting aan zijn dankbaarheid voor het feit dat Gods zegen en genade op zijn werk rusten. Het Bijbels Museum bezoeken zonder aan de religieuze praxis van de tabernakeldienst deel te nemen, is in zijn tijd ongeoorloofd. Het verhaal gaat dat zelfs koning Willem III te verstaan wordt gegeven dat hij alleen kan komen als hij de dienst bijwoont.¹⁰ Ook wil Schouten nooit enige aandacht voor zichzelf, zijn werk of zijn verzameling. Aan zijn graf mag alleen gesproken worden ter meerdere eer en glorie van God.¹¹ *Soli Deo Gloria* is zijn lijfspreuk.

Schouten is niet alleen een predikant, maar ook een verzamelaar in hart en nieren. Hij brengt een kostbare collectie bijeen, waar hij grote financiële uitgaven voor doet en naar eigen zeggen de vakanties met zijn gezin aan opoffert.¹² Tienduizenden bezoekers uit alle delen van de wereld, van alle rangen en standen en zelfs leden van de Koninklijke familie, komen zijn collectie bewonderen. Professoren zoals Nicolaas Beets (1814-1903), kerkelijk ambtsdragers zoals Johannes Heijkamp (1824-1892), aartsbisschop van de Oud Katholieke Kerk, en talloze ambtgenoten uit binnen- en buitenland weten de weg naar Schoutens pastorie te vinden, evenals vele reizigers naar de Oriënt, die voorwerpen uit het Heilige Land meenemen.

Schouten is ook een kind van zijn tijd. Hij staat midden in het actuele debat over de historische waarheid van de Bijbel en andere hoogoplopende religieuze en kerkelijke kwesties. Zijn enige boek *De Tabernakel, Gods Heiligdom bij Israël* verschijnt in 1887. Terwijl Schouten aan *De Tabernakel* werkt, schrijft dr. Willem Pleyte (1836-1903), conservator van het Rijksmuseum

In de pastorie van dominee Schouten hebben alle voorwerpen een duidelijke taak. Van stenen en schorpioenen, tot Egyptische godenbeelden en een bottenkistje uit Jeruzalem. Deze taak past niet altijd bij hun biografie en hun oorspronkelijke functie, maar wel bij de geloofsverkondiging van de dominee en de strijd die hij voert tegen moderne theologen die de profetische en historische waarheid van de Bijbel in twijfel trekken. Dit dubbelportret van de dominee en zijn negentiende-eeuwse Bijbels Museum laat de relatie zien tussen de religieuze identiteit van de verzamelaar en het belang van tastbare, echte voorwerpen om zijn publiek te betrekken bij zijn gepassioneerde betoog en missie. Tegenwoordig geeft het erfgoed dat Schouten creëerde ons de mogelijkheid om te ontdekken wat de Bijbel en het Heilige Land voor negentiende-eeuwse protestantse gelovigen betekenden.

De 'kleine' geschiedenis van dominee Schouten en zijn Bijbels Museum is verbonden met een internationaal netwerk van gelijkgestemden. Daarin wordt grote waarde gehecht aan de bekering van Joden en aan protestantse zendingsactiviteiten in het Heilige Land. Dit aspect van het negentiende-eeuwse protestantisme is onlosmakelijk verbonden met de geopolitieke en koloniale activiteiten van de Europese mogendheden en met het maatschappelijke klimaat in Europa, waarin de positie van Joden in de samenleving een 'kwestie' wordt.

Hermine Pool (1959) studeerde theologie aan de Universiteit van Amsterdam. In 2021 promoveerde zij op deze studie naar de cultuurhistorische betekenis van een Bijbels Museum met een voorheen uitgesproken protestantse identiteit en evangelische missie. Van 2002 tot 2019 was zij conservator in het Bijbels Museum. Heden is zij seniorconservator en hoofd collecties en onderzoek in Museum Ons' Lieve Heer op Solder in Amsterdam. Haar huidige onderzoek is gericht op de toekomst van religieus erfgoed.

